

Témáinkat még felsorolni is nehéz: csillagvizsgálók építésze, működésének megírása, műszerezettsége, romjai; csillagászok életrajzai, emléktáblái, szülőházai, sírjai; régi távcsövek és egyéb műszerek, éggömbök, planetáriumok; csillagászati jellegű kiállítóhelyek, múzeumok, műemlékkönyvtárak; régi csillagászati könyvek lelőhelyei, jegyzéke; a csillagászati témájú cikkek bibliográfiája; délvonalak, napórák, mechanikus csillagászati óraszerkezetek; régi hazai égboltmegfigyelések és csillagászati észlelések; meteorhullások és meteoritdarabok kutatása; híres emberek csillagászati érdeklődése; kiadott csillagásztörténeti könyvek stb.

Szívesen foglalkozik a rovat a hazai amatőrcsillagászat előzményeivel is (személyek, egyesületek, lapok, műszerek, amatőrcsillagászati észlelések, magáncsillagvizsgálók stb.). De lehetőség van a rovatban más országok csillagászatának történetéről is szólni. Az egyetemes csillagászat története (pl. felfedezések, műszertechnika) szoros összefüggésben volt hazánkéval. Jó lenne minél több "külhoni" cikket látni! Szeretnénk jó kapcsolatot kialakítani és tartani más országokban dolgozó csillagásztörténészekkel; meghívásukkal, munkájuk bemutatásával, fordításokkal tanulni tőlük.

Örömmel várjuk az érdeklődők bekapcsolódását ezen munkálkodásba. Szívesen adjuk közre csillagásztörténeti cikkeit, híreit, beszámolóit a már ténykedőknek. Szeretnénk minél változatosabb, sokszínűbb rovatot összeállítani.

KESZTHELYI SÁNDOR

Hordozható és zsebnapórák előzetes jegyzéke

"Kivettem karika réz Compassusomat,
Zöld galádon függött, feltartám karomat,
Még meddig mehetek, mint végzem dolgomat,
Ne érje, mint tegnap, bal fátum sorsomat.
Órámnak kis lyukán a napnap sugára
Átsütvén mutatott éppen hat órára,
Örültem találván Polus grádussára,
Még ma eljuthatok Árokshállítására."

Így ír Gvadányi József 1788 körül, amikor a Szatmár megyei Nagypeleskéről Budára utazván átkelt a Tiszán (1). Már is látható, hogy mi lehetett a legnagyobb gond, amikor 1979-ben a hazai hordozhatónapóra-jegyzék elkészítését megkezdtük: a napórák ezen típusa nem fix felállítású, utazás közben használják, mozog, néha gazdát cserél. A másik gond később jelentkezett: a múzeumokban néha kiállított napórák csak a jéghegy csúcsát jelentik, ennél több lapulhat a raktárakban. Nem voltunk elég kitartóak, hogy mindezt precízen és alaposan felmérjük, lefényképezzük, leírjuk. Kérjük, tegye ezt meg ki-ki lakóhelyén! Ennek elősegítésére tesszük közzé a hazai hordozható napórák előzetes jegyzékét, megyénkénti összeállításban.

Baranya megye. (2 db.) Pécssett a Kulich Gyula u. 5. alatti Múzeumi Központban van 1980 óta (addig Bükkösdön volt) egy díszes, iránytűs bronz napóra. Évszáma 1465-ös, de lehet, hogy csak egy középkori zsebnapóra másola-

ta (2). Komlón egy 20 cm átmérőjű, alumínium anyagú horizontális napóra van, melyet Balázs László amatőrcsillagász készített (3).

Budapest. (kb. 40 db.) Az 1890-es években Konkoly Thege Miklós alapította a Csillagászati és Meteorológiai Múzeumot, amelyben adományozások útján szépen gyarapodtak a zsebnapórák is. A múzeum 1920-ban megszűnt, anyaga a svábhegyi Csillagvizsgáló Intézet múzeumába került, egy 1939-es katalógus szerint (4) már 23 hordozható napóra volt itt. Ez az anyag 1952-ben az Uránia Csillagvizsgálóba került, fényképes jegyzéke 1957-ben itt is elkészült (5). Az 1960-as években az anyag az Országos Műszaki Múzeumba került, itt raktározzák, nem lévén kiállítóhelyük. Látható volt az anyag a Planetárium körfolyosóján és az Iparművészeti Múzeum "Az időmérés története" kiállításán is időszakosan. Az Iparművészeti Múzeumban is, a Magyar Nemzeti Múzeumban is van néhány napóra, melyek részletes felmérése még fontos feladatunk. A budavári ásatásoknál találtak 2-3 középkori, csontból, készült, fedeles napóra töredékeket, ezek a Budapesti Történeti Múzeum kiállításán láthatók a budai várban. Ugyanitt, de a Nemzeti Galéria 1983-as időszakos kiállításán pár hónapig látható volt a legrégebb budai napóra is. Ez Ilkusz Márton éggömbjének (torkvéliumának) keretére volt illesztve. Iránytűs, árnyékvetője a budai $47^{\circ}31'$ -et mutatja, készítője a Budán működő Hans Dorn. Utóbb Krakkóba a Jagelló Egyetemre került, ma is ott van (6). További budapesti napórák: a Piarista Gimnázium (VIII. ker. Mikszáth tér 1.) fizikai szertárában lévő 1870 körüli német kehelynapóra: Karlovics Károlynál 1830 körüli litográfpalába véssett, Devecseri István készítette napóra; Bukovinszky Zoltán tanár magánkézben lévő naporája (7).

Borsod-Abaúj-Zemplén megye. (3 db.) Sárospatakon a Ref. Gyűjteményben van egy 1618-as évszámú, téglalap alakú iránytűs napóra. Rudabányán az Érc- és Ásványbányászati Múzeumban van kiállítva egy zsebnapóra. Miskolcon az Uránia Csillagvizsgálóban (Dorottya u. 1.) egy hordozható fém napóra van. A diósgyőri vár ásatásánál is előkerült egy XVI. századi csont napóra (8). Kezdetben az itteni vármúzeumban állították ki, 1980 körül a budai várba vitték.

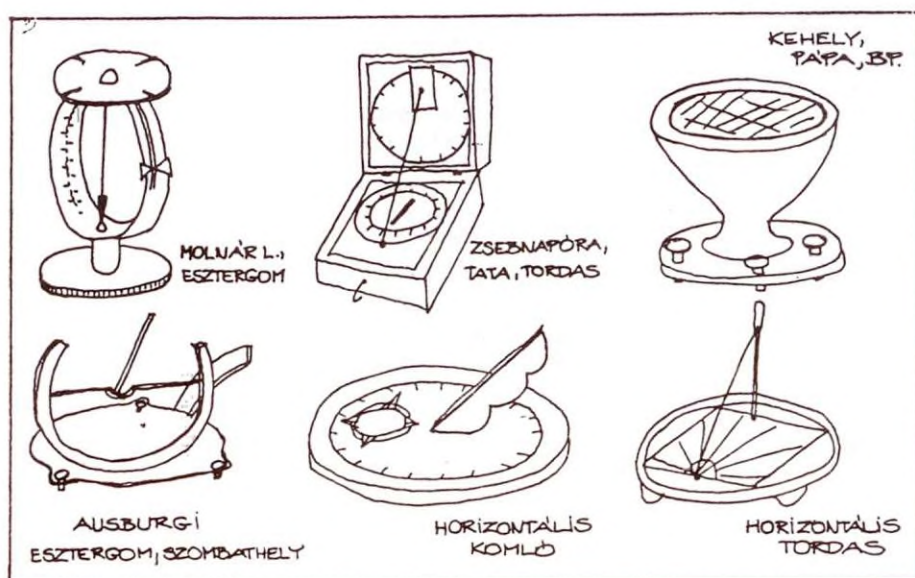
Fejér megye. (4 db.) Tordason a r. k. plébánián Csupor Zoltán Mihály gyűjteményében van egy 1739-ben készített 7,5·9,5 cm-es fa zsebnapóra. Precíz, iránytűs. Ugyanitt, az udvaron áll egy saját készítésű hordozható napóra (kör alapú, négyzetes számlapú, fonál árnyékvető). Székesfehérváron a csillagászati szakkörben van két hordozható napóra (egy vertikális, egy horizontális), Kiszely Márta készítette őket műanyagból és fából.

Győr-Sopron megye. (3 db.) Sopronban a Storno-ház (Soproni Levéltár) gyűjteményében két napóra van: téglalap alakú, fémből készült egyszerű alkotások. A Balfi út 9. sz. alatt (Zettl-Langer magángyűjtemény) falra szerelve van egy horizontális 20·30 cm-es fém napóra.

Hajdú-Bihar megye. (2 db.) Debrecenben a Ref. Kollégium Iskolatörténeti kiállításán látható egy 1840-ben beszerzett 8·16 cm méretű sárgaréz napóra. Talpcsavaros, iránytűs, precíz munka. Ezenkívül Devecseri István, a reformkor híres napórakészítője a Fejér megyei Seregélyesen 1830-ban egy 35·35 cm méretű mészki napórát készített. Precíz, díszes, feliratos alkotását a debreceni Ref. Kollégium Könyvtárának ajándékozta (9).

Heves megye. (3 db.) Egerben a Tanárképző Főiskola Csillagászati Múzeumban van 2 db. Augsburgban készült zsebnapóra. Egy további hordozható

napóra igen esztétikus: 10·10 cm-es, horizontális, díszes, "sasos", XVII. századvégi lehet, a Szepessy család hagyatékából (10). Az itt látható további napórák eredetileg fix felállításúak voltak.

Konáron megye (9 db.) Tatán két csontfaragású zsebnapóra került elő 1971-ben a várbeli kút ásatásánál, ma a vármúzeumban láthatók. XVI. századiak lehetnek. Esztergomban három zsebnapóra van a Keresztény Múzeumban. Mindegyik díszes, precíz alkotás (számuk 55821, 551091 és 55811). Esztergomban még további 4 hordozható napóráról tudunk: Baják Mihály tulajdonában sárgaréz napgyűrű; Klotz József tulajdonában vas-réz asztali napóra (Wittenbergben gyártották 1980 körül); Molnár László tulajdonában asztali, függős réz napóra (nagyon hasonlít a Föld és Ég 1982/12. szám címlapján lévő napórához); Mécs Miklós készítette 1983-ban a kocka alapú, kombinált, négy árnyékvetős napórát (11).

Pest megye. (2 db.) Érden a Magyar Földrajzi Gyűjtemény kiállításán egy 10·50 cm-es réz zsebnapóra van, talán XVIII. százdi gyártmány. Vácon a kegyesrendiek volt gimnáziumában egy régi napórát őriznek (12).

Tolna megye. (1 db.) Szekszárdon a Béri Balogh Ádám Múzeumban egyszerű, téglalap alakú, iránytűs, sárgaréz zsebnapóra van kiállítva.

Vas megye. (3 db.) Szombathelyen a Smidt Múzeumban két napóra van: az egyik kőből faragott XVIII. századi munka; a másik talapzaton álló fa napóra, kombinált, több számlappal (13). A Gothard Csillagvizsgáló Múzeumban van egy XVII. századi Nürnbergben készített sárgaréz zsebnapóra; igen precíz és díszes alkotás.

Veszprém megye. (3 db.) Nagyvázsoryban a Posta Múzeumban egy XVIII. századi zsebnapóra látható. Festetits György hagyatékából ered, kör alakú, fa tokban sárgaréz szerelvényekkel. Pápán a volt Esterházy-kastélyban (ma helytörténeti múzeum) van egy ritka típusú kehely-napóra. 1861-ben készült Berlinben. Csopakon dr. Penkov Iván veszprémi orvos nyaralójához készült egy hordozható ekvatoriális napóra. Ezt 1969-ben készítette Czuczai József esztergomi iparművész.

Zala megye. (3 db.) Keszthelyen a Balaton Múzeumban van egy zsebnapóra a kiállításon. Zalaegerszegen a csillagászati szakkör 1980-ban készített egy ekvatoriális, fából és sárgarézből lévő tenyéryni napórát. Legérdekesebb a Nagykanizsán, a Thury György Múzeumban lévő középkori zsebnapóra. Ez 2,3:2,1:0,8 cm-es, kicsi, csont anyagú, mágnestűvel ellátott, finoman megmunkált XV. századvégi napóra. Valószínűleg Németországból származik, és a pogányszentpéteri ásatásoknál került elő (14).

Mindezeket a következő lelkes — főként amatőrcsillagász — társaim segítségével sikerült összegyűjteni. Bízattva a további részletes felmérésre, eddigi munkájukat megköszönve, soroljuk fel nevüket:

Balázs Zoltán, Bartha Lajos, Czuczai József, Csupor Zoltán Mihály, Dóra László, Döményné Ságodi Ibolya, Erdős Judit, Harsányi István, Hevesi Zoltán, Holl András, Klotz József, Kókai József, Kovács A. András, Máday Attila, Mizser Attila, Mocsán Mihály, Palotai Gyula, Pasinszki József, Sári Gyula, Süle Gábor, Szabó Sándor, Trupka Zoltán, Ujvárosy Antal, Vértés Ernő, Zenkl Gábor, Zétényi Endre.

KESZTHELYI SÁNDOR

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Gvadányi József: A peleskei nótárius. Bp. é.n. Lampel. 26. old.
2. Kárpáti Gábor: Művelődéstörténeti gondolatok egy zsebnapóra kapcsán. ÖRÖKSÉG. 1987. tavasz. 27—34. old.
3. FÖLD ÉS ÉG. 1970/3. szám. 88. old.
4. Berényi János: A svábhegyi csillagvizsgáló intézet múzeumának régi időmérő gyűjteménye. CSILLAGÁSZATI LAPOK 1939/3. szám 85—91. old.
5. Bartha Lajos—Sinka József: Az Uránia Bemutató Csillagvizsgáló napóragyűjteménye. TERMÉSZETTUDOMÁNYI KÖZLÖNY 1957 május 129—132. old.
6. Bartha Lajos: Reneszánsz csillagászok műszere: a torkvétum. FÖLD ÉS ÉG 1984/5. szám. 153. old.
7. EZERMESTER 1977/6. szám.
8. Czeglédi Ilona: A diósgyőri vár. Bp. 1971. Corvina 35. kép.
9. Nagy Sándor: Seregélyesi napóra Debrecenben. FEJÉRMEGYEI HÍRLAP 1979. szept. 30.
10. FÖLD ÉS ÉG 1980/1. szám 13. old.
11. FÖLD ÉS ÉG 1984/6. szám 189. old.
12. Hankó Vilmos: Régi magyar tudósok és feltalálók. Bp. é.n. Lampel. 20. old.
13. MŰVÉSZET 1976/8. szám 37. old.
14. Müller Róbert: A pogányszentpéteri ásatás. A nagykanizsa Thury György Múzeum Emlékkönyve. 1919—1969. Nagykanizsa. 1972. 275—280. old.